

SOCIAL IDENTITET OG INTEGRATION HOS ETNISKE UNGE

Sven Mørch

Diskussioner om indvandrere og især indvandrerunge synes ofte fanget i særlige forsknings- og forståelsesparadigmer, som enten handler om social integration eller om kulturidentitet. Og især ser det ud til, at blandingen af disse perspektiver giver grobund for både »politisk korrekte og politisk ukorrekte« indvandrerdiskussioner. I denne artikel sættes der fokus på at overskride denne uhensigtsmæssige perspektivforvirring ved at pege på de to paradigmers begrænsninger i forhold til at forstå modernitet og udvikling, og især de unges situation. For de unge handler spørgsmålet måske ikke om kultur eller integration, om at blive muslim eller dansk. Det handler om individualisering.

Tanker om et indvandrer-unge forskningsprojekt

Der eksisterer en samfundsmæssig, psykologisk og politisk interesse for at forstå de ændringer, som 'risikosamfundets'¹ nye udfordringer og livsformer skaber for den sociale integration og for udviklingen af personlige funktionsmåder. Især stiller unges udvikling i 'risikosamfundet' sig central, idet unge optræder i et dobbelt perspektiv af truede og truende: Modernitetsteorien peger på, at de mange udfordringer og forandringer gør ungdommens situation truet, men også på, at unge kan udvikle funktionsmåder, som truer andre mennesker i samfundet². Hvis ikke den sociale integration lykkes, så står samfundet med et nyt – og større – problem.

Især knytter der sig en særlig interesse til at forstå modernitetens og ungdommens problem i relation til unge indvandrere. Dobbelttheden mellem truet og truende har her vist sig med tydelighed igennem de senere år. Og ikke mindst i medierne er der blevet tegnet et billede af truede og truende indvandrerunge. Selv om meningene er delte med hensyn til, om og hvorfor indvandrerunge udgør et særligt problem, og om unge indvandrere da har flere problemer og skaber flere problemer end andre, så

---

1 Et udtryk, som velsagtens er opfundet af Beck, U. (1997), og videreføres af Giddens, A. (1994)

2 Se Mørch, S. & S. Laursen, (1998)

kan der næppe herske tvivl om, at unge indvandrere befinder sig i en form for dobbelt udfordring. De skal både håndtere den sociale integrationsopgave, som knytter sig til ungdomsproblemet, og til deres deres indvandrer-situation.³

Når opmærksomheden rettes mod unge indvandrere⁴, er der tale om et felt, hvor meninger og politiske fordomme eller ønskedrømme har det med at overdøve den reelle viden og de udviklingsperspektiver, som kunne tegnes på baggrund af grundigere analyser. Og da indvandrerspørgsmålet samtidig er en del af hele spørgsmålet om forvandlingen af det moderne samfund fra nationalsamfund til international arena, så vækkes der både følelser og krav om politisk korrekthed.

Det billede der udbredes om unge indvandrere kommer da også især fra journalistiske beskrivelser, case studier, fjernsynsudsendelser og mindre evalueringsrapporter. Og som anden »kvalitativ forskning« kan disse informationer give både spændende og dybtgående beskrivelser af de unges liv og perspektiver, men samtidig fanges beskrivelserne i den kvalitative forsknings vanskelighed: Den kan fortælle en side af en historie eller måske især den historie forfatteren ønsker at fortælle, men det kan være vanskeligt at afgøre, hvor dækkende den valgte historie er for det bredere fænomen.⁵

Så på den ene side synes behovet for viden kolossalt, men på den anden side er der meget, der peger på, at det måske ikke er beskrivende viden som sådan, der mangler. Gode eller dårlige historier er der sådan set nok af. I stedet er der måske tale om, at den viden der mangler, er viden om de unges livsbetingelser, deres skole- og uddannelsesforløb, deres sociale integration, og ikke mindst mangler der en klargøring af de perspektiver og herunder de teorier, som er væsentlige for at kunne perspektivere feltet med henblik på udviklingen af en integrationspraksis.

Så i stedet for straks at »interviewe virkeligheden« kan det måske være en ide at se på, hvorledes forskellige videnskabelige perspektiver forud har samlet de teoretiske og empiriske erfaringer.

Den politiske og faglige udfordring

Når unge indvandreres situation er dårligt undersøgt, og nok bliver ved med at være det i mange år endnu, så er der flere grunde til det. En af de væsentlige er, at undersøgelser af indvandreres situation er et ømtåleligt

3 Den dobbelte udfordring beskrives bl.a. i Mørch, S. (1988) og hos Singla, R. (2000)

4 Med unge indvandrere tænkes der oftest på unge med en anden kulturel baggrund end dansk. Og praktisk betyder det en anden kulturel baggrund end den, der er fremherskende i moderne industrisamfund i Vesten

5 Man kan bare tænke på, hvilken opstandelse Dominique Bouchets bog om de unge i Volsmose skabte. Bouchet, D. (1999)

emne. Hvis forskning fokuserer særlige befolkningsgrupper, så kan relationen mellem forskning og politik blive lovlig tæt. At fastholde visse fælles indikatorer i brede undersøgelser synes acceptabelt, men det er ikke tilladt at samle specifik viden, fordi den kan ses som udpegende eller udstillende en befolkningsgruppe. Det bliver et problem at undersøge specifikke befolkningsgrupper, som f.eks. somaliere, idet en sådan eksponering kan opfattes som diskriminerende⁶.

Når man ser på regeringens rapport »Integration«, forbløffes man da også over dens upræcise titel. Den handler om integration af »indvandrede og flygtninge « i Danmark, ikke om integration som sådan. Men allerede dette er måske uheldigt at signalere. Hertil kommer, at rapporten giver ganske få oplysninger. Der findes kun ganske overordnede oplysninger om arbejdsmarkedsforhold.⁷

Indvandrerspørgsmålet er politisk så vanskeligt at nærme sig, at mange foretrækker helt at holde sig væk og i stedet overlade sagen til de meninger, som fremkommer i den offentlige debat, hvor de forskellige fordomme og ønsketænkninger kan luftes frit.

Forskningens perspektiver

Vi står med et fænomen, hvis udforskning er påkrævet, men samtidig med store problemer, som knytter sig til en sådan udforskning. Især står vi med en udfordring, som handler om, hvorledes det er muligt og også hensigtsmæssigt at studere indvandrerunges individuelle og sociale integration i en yderst politiseret situation

Formålet med denne artikel er derfor også begrænset til at etablere nogle socialpsykologiske perspektiver på, hvorledes man kunne stille spørgsmål til og undersøge, hvorledes unge med fremmed etnisk baggrund, her kaldet etniske unge, udvikler deres personlige funktionsmåder i mødet med det danske samfund.

Da hele denne udforskning af indvandrerunge er tæt indlejret i en politisk diskurs, er det, før de enkelte mulige perspektiver kan fremstilles, vigtigt at tegne nogle overvejelser over, hvorledes relationen mellem forskning og politik kan analyseres.

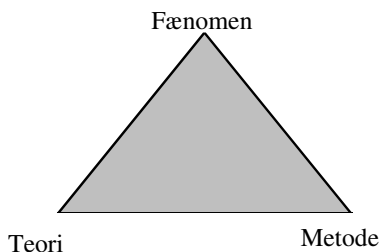
6 Dette viste sig da man i Århus kommune ønskede at se på, hvorledes somaliske børn klarede sig i skolen. Undersøgelsen blev mødt med stærk kritik fra de somaliske foreninger. Århus Kommune, 2000.

7 »Integration. Betænkning afgivet af det af Indenrigsministeren nedsatte Integrationsudvalg« (1997). Det er slående, at rapporten, som er på over 600 sider, er nærmest blottet for viden om og oplysninger om indvandrerens livssituation. Der findes nogle få tabeller om arbejdsmarkedsforhold, arbejdsløshed og om andel af forskellige nationalitetsgrupper.

Diskussionerne af sammenhængen mellem forskning og politik er jo en væsentlig del af al videnskabeligheds diskussion i dag. Tiden, hvor forskningen sad i sit eget elfenbenstårn er forladt. Men det betyder ikke nødvendigvis, at der eksisterer enighed om, hvorledes forskningens plads og rolle skal forstås. Det er en stadig åben diskussion, som man kan byde ind på.

De udfordringer, som vi normalt ser i forskningsprocessen, kan fremstilles i den traditionelle forskningstrekant for empirisk forskning. (fig 1)

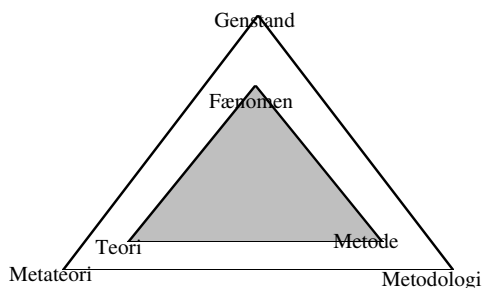
Figur 1

Forskningstrekantens ide er at påpege, at for at forskningen kan foregå hensigtsmæssigt og afdække, hvad der er sandt eller »passer«, så må der skabes en sammenhæng mellem fænomenet og relevant teori og metode. Det empiriske fænomen skal etableres og studeres med de metoder, som kan etablere empiri for en teoretisk sammenhængsbetragtning. Forskningstrekantens banale sandhed er således, at en udforskning etablerer viden eller mening og afdækker sandheder om verden. Men samtidig understreger den, at viden er en form for organiseret og organiserende opmærksomhed.

Det er således tydeligt, at enhver undersøgelse etablerer en særlig opmærksomhed. Den søger at afgøre bestemte opmærksomheders sandhed. Nu er det således, at forskningstrekanten kun viser, at forskningen i praksis tegner en opmærksomhed. Bag forskningstrekanten ligger der imidlertid en anden trekant, en meta-forskningstrekant, som til stadighed bestemmer forskningstrekantens opmærksomhed og vidensudvikling. (fig 2.)

Figur 2

Metatrekanten peger på, at fænomenet altid kun udgør en del af et bredere genstandsforhold. Når vi studerer indvandrerunge, så er de fænomener, som vi fokuserer, kun dele af de unges liv og verden, af genstandsfeltet indvandrerunge. De er »valgte« sider ved de unge, det er de fænomener, som vi bliver opmærksomme på, ikke mindst fordi vi samtidig har en teoretisk opmærksomhed, som støtter vores valg. De sandheder, som vi afdækker, er derfor kun begrænsede sandheder. På samme måde ligger der bag det teoretiske valg også en meta-teoretisk viden. Teorien er en af flere mulige, og den synes bestemt af det metateoretiske paradigme, som forskeren tilslutter sig. Man kan se på de unge som marginaliserede, som narcissister, som identitetssøgende etc. Som sådan eksisterer der en metateoretisk baggrund for valget af den specifikke teori. Endelig er de valgte metoder også udvalgt blandt de metodiske muligheder, som nu engang er kendt på det metodologiske niveau. Der kan vælges at observere, at spørge, at teste etc., der kan vælges metoder som er kvalitative eller kvantitative, som særligt indrager brugerne etc. Og ofte er valget af metoder knyttet til typer af metodologiske overbevisninger om tro på relevans af forskellige empiri-typer.

Med denne opstilling kan vi nu se, at forskningen altid er et *perspektivvalg*, som kunne have været anderledes. Vores metatrekant fortæller os, at der altid er muligheder for at etablere flere perspektiver på et genstandsfelt. Men hvorfor udforskningen netop har »udvalgt« det specifikke perspektiv og den konkrete opmærksomhed, kan det ofte være vanskeligt at forstå. Forskningens gyldighed for sagen kan forblive helt ubestemt. I den akademiske videnskabelige selvforståelse kan der være tale om, at forskere mener, at nogle perspektiver er mere sande end andre, f.eks. fordi de vælges af mange (videnskabelig konsensus)⁸, er de mest almindelige (kulturel konsensus), er de mest brugbare (pragmatisk konsensus) eller stemmer overens med de mest udbredte teoretiske antagelser (paradigmatisk konsensus).

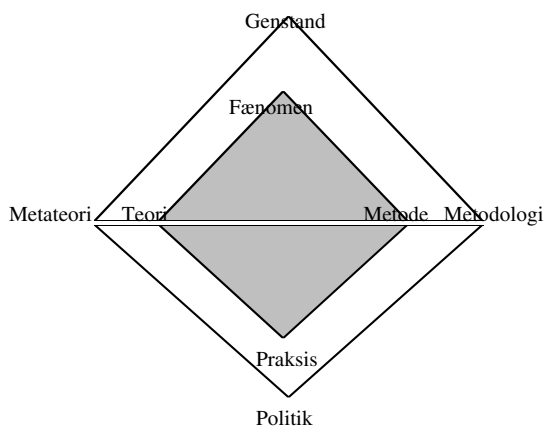
I en mindre videnskabelig diskurs kan vi sige, at forskning ikke skaber absolutte sandheder, men perspektiveringer. Modsat mange typer videnskabelig selvforståelse, der ser forskningen som sandhedens korstog, så kan man måske mere beskedent pege på, at *forskningen er med til at afgøre sandhedsværdien af en opmærksomhed ved at kvalificere et perspektiv*. Og denne kvalificering er yderst væsentlig, ikke mindst i så politisk vanskelige felter som kultur- og indvandrerforskning. Netop fordi den mest omfattende viden findes som personlige meninger hos toneangivende mediepersoner og hos politikere, er det væsentligt at argumentere for, at forskningen kan kvalificere de mange forskellige meninger ved at pege på, hvilken viden der findes og hvor gyldig den er. Men denne opmærksomhed

---

8 F.eks. Steiner Kvaales beskrivelse af gyldighedsproblematikken peger på videnskabelig konsensus. Se Kvale, S. (1987)

understreger nødvendigheden af at kunne reflektere forskningsmæssige bidrag.⁹

Hvis vi endelig udvider forskningstrekanten endnu en gang, men her med en »spejltrekant« kan vi nu illustrere, at forskningens opmærksom altid er knyttet til en praksis. (fig 3).

Figur 3

På den ene side peger modellen på, at der er en tæt sammenhæng mellem forskningens opmærksomhed og den praksis, som f.eks. de unge eller forskeren indgår i, men på den anden side er der også en sammenhæng mellem udforskningsperspektivet og den samfundsmæssige »politik« eller praksis, som findes i samfundets institutioner. Uanset om forskningens trekantopmærksomhed er begrundet i en ønsket praksis eller blot ubevidst fører til praksis, så etablerer forskning viden for intervention. Det peger på, at forskningen både er videnskabelig central og praktisk væsentlig. Men samtidig kan vi derfor blive opmærksomme på, at der bag praksis altid ligger et politisk perspektiv. Praksis er samfundsmæssig i sin strukturbestemte og strukturbestemmende sammenhæng, som det beskrives hos Giddens i hans structuration begreb (Giddens 1987). Netop disse sammenhænge er med til at udvide forskningens gyldighed til også at omhandle dens relevans.

Politik er derfor ikke blot knyttet til partipolitiske forhold – men også det! – men er et bredere politisk perspektiv på, hvorledes verden skal forstås som en foranderlig verden.

Denne lille eksercits tjener det enkle formål at understrege, at der altid er flere mulige sandheder, opmærksomheder og perspektiver på udforskningen af et genstandsfelt som unge indvandrere. Det er muligt at fortælle flere forskellige historier i forskningen gennem det valg, der foretages

⁹ Denne problematik om relationen mellem sandhed og perspektiv er også behandlet under overskriften »empiricismeproblematikken«. Se f.eks. Mørch, S. (1987)

mellem fænomen – genstandsaspekt – metode og teori. Men samtidig gør den det tydeligt, at der også er sammenhænge mellem udforskningen og den type praksis, som den kan understøtte. Forskningen udtrykker en relevans, og denne handler ikke kun om den mest rigtige eller effektive intervention, men også om den politisk foretrukne. Den forståelse, som vi lægger på indvandrering er således ikke blot enten sand eller falsk. Der er tale om mulige forståelser, som influerer og influeres af de overordnede politiske perspektiver, som findes.

Videnskabens opgave er derfor ikke at finde den eneste sandhed, men at kvalificere de sandheder, som findes og de valg, som træffes. Den skal bidrage til at sikre at personlige meninger ikke kommer til at styre debatten og de politiske valg, som den sociale integration bredest set handler om.

De traditionelle perspektiver og deres udfordringer

Selv om det ofte i den danske debat kan opleves anderledes, så er interessen for at undersøge sociale og kulturelle integrationsprocesser langt fra ny. I USA har sagen for så vidt stået på dagsordenen siden socialpsykologiens og samfundsvidenskabens fødsel. Og især i socialpsykologien har der til stadighed eksisteret en stor interesse for at forstå både de integrative og disintegrative processer knyttet til racemæssige og etniske forskelligheder¹⁰. Undersøgelser om fordomme og social distance har vist det tætte samspil mellem opmærksomheden på sociale og kulturelle forhold i udviklingen af »racial relations« og interetniske relationer, og integrationsprojekterne – som f.eks. det klassiske krigsprojekt af Stouffer et al: *The American Soldier*¹¹ og efterkrigstidens »housing« projekter – har søgt at forene kultur og sociale faktorer i udviklingen af den integrative proces¹². Den klassiske socialpsykologi viser med al tydelighed den udvidede forskningstrekants rigtighed. Forskningen har været tæt koblet sammen med ønsker om at udvikle harmoni og social integration. Praksis og politik har været med til at sætte forskningens dagsorden.

---

10 Man skal her være opmærksom på, at diskussionerne om sociale og kulturelle forskelligheder har foregået under forskellige paradigmer. I første række blev der tænkt i raceproblemer. Dette perspektiv kom fra kolonialismens periode, hvor racebegrebet havde sin storhedstid. Altså man opfattede forskelle som knyttet til biologisk forskellighed. Siden er raceperspektivet blevet erstattet af det bredere etniske perspektiv, som gør forskellighed til et kulturelt spørgsmål. Bortset fra det i sig selv behagelige ved at opgive en biologisk racismeteor, så imødekommer teorien om etnisk forskellighed nok bredt set flere menneskers opfattelse i dag og er mere demokratisk acceptabelt. Denne forskel understreger da også det uheldige ved i dag at føre »antiracisme« kampagner. De skaber måske mere racisme end de ophæver. Se f.eks. Cox, O. (1948), Banton, M. (1967), Rex, J. (1970).

11 Stouffer, S.A. et al. (1966).

12 Deutsch, M & M.E. Collins (1966).

Også på det bredere samfundsmæssige plan har interessen for at forstå de integrative og disintegrative processer knyttet til racemæssige og etniske forskelligheder været fremtrædende, og de forskellige opfattelser af »racerelationsproblemet« har stået i centrum i den forskningsmæssige debat. Denne opmærksomhed tog især udgangspunkt i Fraziers arbejde om sortes integration i USA, og der udviklede sig en stadig pågående forskning i race-integrationsspørgsmålet¹³.

Selv om den klassiske sociale integrationsteori, som blev formuleret af Parsons, ikke direkte var rettet mod »racerelationsproblemet«, så dannede den grundlag for den bredere debat om den sociale integrations problem i hele den vestlige verden¹⁴. Parsons teori havde en klar politisk integrativ pointe. Ikke-samfundsmæssighed var utænkelig, hvorfor sikringen af den sociale integration var en af socialvidenskabens og politikens hovedopgaver¹⁵. Og selv om teorierne havde et bredere fokus, så var spillet om relationen mellem social og kulturel integration i centrum. I den parsonian-ske teori var det da også hovedpointen, at der fandtes en trekant, hvis hjørner var samfund, individ og kultur, og for Parsons var det tydeligt, at kultur var det, som formidlede mellem samfund og individ. Socialiseringsprocessen var en social integrationsproces, som blev sikret ved brugen af de kulturelle værdier og praksisser. Kulturen var således ikke målet, men midlet til sikringen af den sociale integration¹⁶.

Nu er det ikke formålet her at gå ind i denne velkendte teori. Pointen med at fremhæve Parsons teori og med denne også den samfundsforståelse, som herskede op igennem 50- og 60-erne i de fleste vestlige samfund er, at det var tydeligt, at kulturen havde en opgave, og man kunne diskutere og kritisere den kulturelle indsats, hvis den ikke sikrede individets socialisering og sociale integration. Det var en yderst overordnet, generel eller »teoretisk teori«, der var tale om. I første række tænkte der i denne teori på »normalbiografien« og ikke på særlige etniske grupper. Den pegede på socialiseringen og nødvendigheden af resocialisering, hvis det gik galt. Men i anden række skjulte bl.a. det reelle kulturelle spørgsmål sig bag teorien. Resocialiseringen var rettet imod grupper i samfundet, som ikke blev socialiseret adækvat, d.v.s. lavere sociale grupper og farvede. Teorien indeholdt således mulighederne for at kunne reflektere forholdet mellem individ, samfund og kultur, at kunne stille spørgsmål til samfundets, socialiseringens og integrationens, men især også kulturens, hensigtsmæssighed.

---

13 Se f.eks. Frazier, E.F. (1939), Moynihan, D.P. (1965), Wilson, W.J. (1980, 1987), Valentine, C.A. (1968), Myrdal, G. (1942).

14 Det er tydeligt, at den Parsonian-ske samfundsmodel har ligget bag forståelsen af det moderne sociale system, ikke mindst de politiske analyser har været inspireret af Parsons teori. Socialforskningsinstituttet kan vel bredest set ses som en institution, som har undersøgt samfundet i et Parsonian-sk perspektiv.

15 Se f.eks. Asplund, J. (1975).

16 Se f.eks. Mørch, S. (1994), Alexander, J.C. (1987).

Med udviklingen af det andet store forskningsperspektiv, kulturidentitets paradigmet, i 50-erne forsvandt nogle af disse muligheder for at kunne stille spørgsmål ved samfundets og individets udvikling. Kulturidentitets tænkningen var på den ene side opstået i en kobling mellem kulturforskning – antropologi – og psykologi. Og på den anden side, som Kroeber og Klockhohn skriver i deres bog *Culture fra 1954*¹⁷, blev den lanceret af journalister i deres casebeskrivende artikler. Det journalistiske kulturbegreb var ganske vist et andet end antropologernes, men meget tyder på, at denne nuance blev overset af kulturidentitets teorien¹⁸. Ikke mindst var det en teori, som imødekom den »senmoderne« udvikling, som gjorde den enkelte til centrum i verden. Den underbyggede opfattelsen af, at den enkeltes egen identitetsudvikling må være fokus for den væsentligste opmærksomhed. Kulturidentitets teorien erstattede således den teoretiske model om relationen mellem samfund, individ og kultur med en umiddelbart oplevet kobling mellem identitet og kultur: Min identitet afhænger af min kultur og min kultur af min identitet. *Herved blev kultur ikke længere et middel for integration, men et middel for identitet, eller måske en del af det samfundsmæssige mål.* Dette moderne kulturbegreb bliver kun synligt, hvis man fastholder opmærksomheden på, at senmodernitetsproblematikken især handler om, at et »objektivt« samfunds- og kulturbegreb opløses og erstattes med et privat. Kultur bliver hermed til min kultur.

Med denne kulturidentitets teori forsvandt som nævnt muligheden for mere specifikt at kunne reflektere over kulturens, samfundets og individets hensigtsmæssige udvikling, og ikke mindst at kunne diskutere kulturens betydning for udviklingen af den sociale integration. Fra at have været en samfundsmæssig diskussion om social integration og mulighederne af at udvikle samfundsmæssigt hensigtsmæssige funktionsmåder blev det nu til en psykologisk eller »menneskelig« diskussion om kulturel integration som et spørgsmål om at sikre psykologisk identitet. To ganske forskellige spørgsmål.

I kulturpsykologiens perspektiv udviklede der sig en kulturel absolutistætænkning, som pegede på at kulturen som sådan udgjorde en basal værdi, og en kulturel relativitetstænkning i relation til indvandrere og flygtninge, som pegede på, at de måtte bevare deres kultur for ikke at miste deres identitet. Disse positioner ligger sådan set inden for det samme kulturidentitets paradigme og udgør da også grundfigurerne i dagens offentlige debat. Enten går man ind for en kulturabsolutisme, som vil afskaffe angreb på den danske kultur i alle udgaver, som tørklædedebatten viser. Eller man går ind for en kulturrelativisme, som peger på alles ret til deres

---

17 Kroeber, A.L. & C. Klockhohn, (1954).

18 Når Linton kan ses som en af fædrene til kulturpsykologien bliver denne påstand tydelig. Lintons kulturbegreb var betydelig tættere på Parsons end på journalisternes. Se f.eks. Bohannan, P. (1963).

egen kultur – og identitet. Begge disse positioner synes imidlertid at handle om noget andet end social integration. De vender det blinde øje mod de samfundsmæssige integrative udfordringer, og hvis de bringes ind i den sociale integrationsdebat etableres der selvfølgelig kaos. De er optaget af at se indvandrerspørgsmålet som et spørgsmål om identitet, og ikke i at se på spørgsmålet om social integration.

I dagens diskussion af indvandrerspørgsmålet er det disse integrative og identitetsmæssige perspektiver, som står over for hinanden, ofte i et modsætningsforhold og båret frem af overordnede politiske dagsordner. Den fundamentale modsætning i moderne politik imellem individuelle rettigheder og sociale nødvendigheder kommer også til udtryk i valget af disse teoretiske perspektiver og er hermed med til at gøre den moderne individualistiske fokusering til det politisk korrekte udgangspunkt.

Den konklusion, der kan trækkes af denne overordnede teoretiske og paradigmatisk udvikling er, at der er forskellige mulige perspektiver på samme sag, nemlig f.eks. etnisk forskellighed. Der er således ikke tale om, at det ene perspektiv er mere rigtigt end det andet, men om at de tegner forskellige praksismuligheder og hermed også overordnede politiske perspektiver. De er sådan set ikke umiddelbart i stand til at snakke sammen. Deres relevans er forskellig, og spørgsmålet bliver, hvad de kan være relevante til.

Problemet er derfor ikke, at der eksisterer forskellige perspektiver på etnisk forskellighed, men i hvilket omfang perspektiverne blandes. Når der tales om social integration, er det et spørgsmål, som refererer sig til det integrative perspektiv. Derfor er f.eks. begreber som kulturel integration og assimilation ganske u hensigtsmæssige for diskussionen af social integration. De blander perspektiverne og etablerer hermed politiske debatter og fører til sortering efter politisk korrektheder og ukorrektheder og til stempling af modstandere¹⁹.

Den integrative model taler om social integration og den kulturelle model om kulturel identitet. Forsøget på at sikre sammenhæng mellem disse to perspektiver må ikke ske ved at forvirre begreberne.

At blive moderne

For at prøve at nå frem til en kobling mellem de to perspektiver, som ikke prøver at fremme en diskussion af, hvilket paradigme, som er bedst, kan det være en ide at stoppe op og stille sig spørgsmålet, om paradigmerne overhovedet er tilstrækkeligt relevante til at gribe indvandrerspørgsmålet i dag. Uanset de forskelle som knytter sig til perspektivernes teoretiske udgangspunkt i hhv. integrationsspørgsmålet eller identitetssikringen, så er

---

19 Se f.eks. Schierup, C.U. (1993).

der måske også andre forhold på spil. Modsætningen står måske slet ikke mellem integration eller kultur.

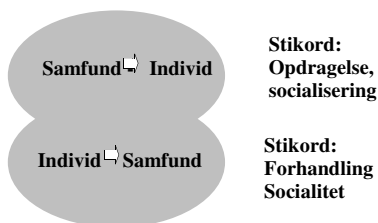
Hvis vi først ser på kulturparadigmet, så kan vi spørge, om dagens udfordring består i at overveje kulturel forskellighed og kulturel identitet. Diskussionerne om, hvorvidt indvandrere skal tilpasse sig den danske kultur, er måske fejlagtige. I dag handler det jo ikke om at blive dansk. I dag handler det om, at alle er på vej ind i en modernitet, alle skal blive moderne. Selv om denne brug af udtrykket moderne er ganske upræcis og måske endda poppet, så kan man ikke lukke øjnene for det overordnede perspektiv, som moderniteten peger på. Modernitetskravet er en udfordring, som måske på ret så demokratisk vis stiller alle lige. Både traditionelle danskere og nye danskere står med den samme udfordring. Og selv om identiteten måske opretholdes igennem kulturen, så kan kulturen under ingen omstændigheder opretholdes som en statisk faktor. Kulturen er i forandring, og derfor må kulturidentitets paradigmet gentænkes i en moderne verden. Der må udvikles mere differentierede tanker om, hvorledes relationen er imellem den foranderlige samfundsmæssige kultur og den individuelle identitet.

På samme vis stiller der sig udfordringer for det integrative perspektiv. Både i retning af, at de samfundsmæssige mål og udfordringer er i forandring, og at kulturen som middel ikke kan ses som en enhedskultur. En foranderlig verden stiller krav om en bevægelig model for integration, for en model for integration i bevægelse.

Den diskussion, som i dag foregår om forandringen mellem moderne og post- eller senmodernitet²⁰ (her mellem moderne og modernitet) kan samles op i en model (fig 4).

Figur 4

Moderne individualisering

20 Bidragyderne til denne diskussion er mangfoldige. Fra de store sociologer Giddens og Beck til de franske modernitetsteoretikere (Latour, B. 1993) og til de nyere empiriske analysanter (Law, 94).

Vi befinder os i et skift imellem to modi for individualisering. Hvor man traditionelt har den tanke, at samfundets opgave er at udvikle dets medlemmers individualitet, f.eks. i socialisationsforløbet og i samfundets bredere opdragelsesprocesser i skoler og institutioner (Modus 1), så trænger der sig i dag en ny opgave på. I dag er individualiteten ikke længere målet for udviklingen eller socialiseringen, men er blevet til en forudsætning for deltagelse i den samfundsmæssige proces. Det betyder, at sikringen af samfundet og socialiteten er blevet den centrale opgave, som ikke mindst foregår igennem former for forhandling. Denne post- eller senmoderne udvikling kunne kaldes Modus 2²¹. Det betyder ikke, at samfundsmæssig hensigtsmæssighed ikke længere er et spørgsmål, men i den nye betydning, at samfundsmæssigheden udgør et nyt problem i »moderniteten«. Både fordi vi alle frygter resultaterne, hvis individualiseringen ikke sikrer en udvikling af social opmærksomhed, af »socialitet«, men også fordi individet i dag selv skal engagere sig i at finde sin samfundsmæssighed, ellers står han eller hun uden for det samfundsmæssige liv.

Den sociale integrations problematik eksisterer stadig, men den har fået en ny form og tegner nye udfordringer. Hvor »samfundet« qua sine institutioner og sin kulturelle formidling før i tiden kunne sikre individualiseringen som det højeste mål for den sociale integration, så stiller opgaven sig anderledes i dag. Hvis individualiseringen, og især anerkendelsen af den, allerede er til stede forud for den enkeltes udvikling, så handler udviklingen jo ikke om at sikre individualiseringen eller identiteten, men om at sikre samfundet, ikke mindst ved en sikring af individets samfundsmæssighed.

Den traditionelle integrationsteori er herved sakket agterud. Tanken om, at integrationens mål er entydigt – et velfungerende individ i samfundet – er selvfølgelig ikke forkert, men dens opfattelse af individualiseringsprocessen er begrænset. I dag er netop samfund og hermed individualisering i forandring. Modernitetskravene ophæver den statiske tænkning om løsningen for social tilpasning og sætter i stedet individets individualisering som en åben proces i centrum. Dette stiller kulturen i et nyt perspektiv. Kulturen giver i dag en mulighed for succesfuld individualisering eller identitet eller for uhensigtsmæssig individualisering eller identitet. Kulturens hensigtsmæssighed tilhører ikke kulturen som sådan, men dens brug i den enkeltes socialitetsudvikling. Kulturen er derfor også blevet individualiseret, et redskab for den enkelte og ikke for samfundet. Herved er det også tydeligt, at der ikke er tale om en kulturel integration, men kun om en individuel udvikling. Men det betyder også, at den enkeltes valg er hans eller hendes eget. Han eller hun kan vælge at udvikle en socialitet eller lade være. Men selvfølgelig har det store individuelle konsekvenser, hvilket valg der træffes.

---

21 Dette perspektiv er udviklet i Andersen, H. & Mørch, S. (2000).

Denne forandring peger på, at tanken om at sikre både traditionel dansk men også »indvandrer kulturer« er ude af trit med moderniteten. Tanken om, at unge skal have en bedre kulturel opdragelse for at få en identitet til at bruge i deres nye udviklingsopgave i f.eks. Danmark, bygger på en uhensigtsmæssig paradigmatisk forståelse. Den ser ud til at modarbejde de unges udvikling af socialitet.

Lidt spidsformuleret kan det siges, at kulturrelativisterne på den ene side gerne vil købe modernitetens individualisering, men de vil ikke acceptere dens konsekvenser. Her efterlyser de »statens« løsninger. Og på den anden side må vi sige, at integrationstænkningen, som ser integration som et fælles samfundsmæssigt mål, også stiller problemet for snævert. Det er den enkelte, der er kommet i centrum, og hverken Islam eller Folkekirken kan sikre hans eller hendes udvikling. Men det betyder ikke, at den enkelte ikke kan have sine værdier og sin »personlige kulturelle identitet« som et element i forhandlingen af den moderne individualisering.

Ungdom og individualisering

Den sociale integration er i dag på alle niveauer blevet den enkeltes sag. I ungdomstiden stiller dette problem sig direkte for alle. Det er blevet »den enkeltes ansvar« at sikre sig sin udvikling i uddannelsessystemet. Staten skal etablere muligheder for alle, dvs. muligheder som alle har en chance for at kunne bruge i deres individuelle valg, men sidste instans er det en udfordring, som den enkelte skal løse. Modsat megen modernitetstænkning, som ser moderniteten som en stigende risiko, så er det imidlertid tydeligt, at udvikling og muligheder følges ad. Den unge stilles ikke over for ikke-koordinerede valg. Den unge står ikke alene i sine valg. Selve den individuelle og sociale udviklingsproces opbygger til stadighed trajectories, som den unge kan vælge at gøre sig til deltager i. Men det er tydeligt, at den unges valg altid står i centrum.

Den samme problematik er selvfølgelig til stede for indvandrerunge. Valgene ind i socialiteten kan være vanskeliggjort af anderledes forudsætninger, familiære begrænsninger, af kulturelle forhold. Men i sidste instans er det de samme valg, den almindelige danske unge og den unge indvandrer skal træffe. Alt andet er en illusion.

At tro at indvandrerunge kan udvikle deres socialitet i modsætning til samfundets funktionsmåder, er i bedste fald urigtigt, men i værste fald manipulation med de unge. Det moderne vestlige ungdomsliv udtrykker netop modernitetens nye udfordringer. Og som sådan er det alle unges mulighed og skæbne.

Hvis man vil søge længere ind i indvandrerunges situation må hovedvægten ligge på at belyse de unges individualisering og socialitetsproces som en praktisk side ved konstruktionen af et moderne »vestligt« ung-

domsliv: *Hvorledes ser de unges livsverden ud, og hvilke muligheder har de unge for at etablere en samlet meningsfuldhed i deres ungdomsliv, som kan fungere retningsgivende for deres udviklingsmæssige muligheder.*

For at kunne perspektivere denne proces er det vigtigt at samle et sæt af teoretiske og tværfaglige temaer og perspektiver. Den overordnede ramme for dette puslespil er, og må være, ungdomsteoretisk. Ungdomslivets individualiserende og personlighedsformende kraft har igennem de sidste århundreder udvisket kulturelle og sociale forskelle ikke blot i Danmark og Europa, men i hele den vestlige verden. Dette gør, at ungdomslivets betydning i relation til både danske unges og især etniske unges udvikling må undersøges yderligere. Ungdomsperspektivets antagelse er, at ungdomslivets elementer og processer både er kultur- og samfundsbestemte, men også en stadig ny konstruktion i ungdomslivet. Ungdomslivet er derfor en udviklingsarena for unge. I ungdomslivet forhandles den meningsfuldhed, som de unge møder samfundet med. *Modsatninger og manglende muligheder for at udvikle en social og personlig meningsfuldhed kan derfor skabe grundlaget for unges vanskeligheder med at finde veje i den sociale integration.* Mulighederne for at etablere et handlingsmæssigt meningsfuldt grundlag i ens eget liv bliver herfor en udfordring i ungdomslivet, men for de etniske unge bliver også mulighederne for at foretage en re-interpretation af deres livsverden yderst central. De unge må, ligesom almindelige danske unge i 50-60-erne, ofte bryde med deres familie og familiale kulturelle forudsætninger. De må etablere meningsfuldhed i deres eget liv, som peger fremad. Den meningsfuldhed, som udvikles, bliver afgørende for forskellige f.eks. emotionelle og cognitive copingstrategier blandt de unge.

Elementerne i en undersøgelse af unge indvandrere

Hvis man skulle tegne nogle perspektiver på, hvordan man kunne udvikle tanker om et forskningsprojekt for unge indvandrere, som prøvede ikke blot at opretholde paradigmernes perspektiver på integration eller kulturbevarelse, men i stedet satte de unges udfordringer i centrum, så bliver nøgleopmærksomheden den moderne individualisering. De næste betragtninger kan ses som forsøg på at klargøre nogle af de elementer, som måtte videreudvikles i et sådant perspektiv.

Ungdomsperspektivet

Der vil på dette sted kun være begrænset plads til at udfolde det moderne ungdomsteoretiske perspektiv²². Enklest kan det fremstilles som et perspektiv, som samler to dimensioner. En bevægelse fra barn til voksen i et

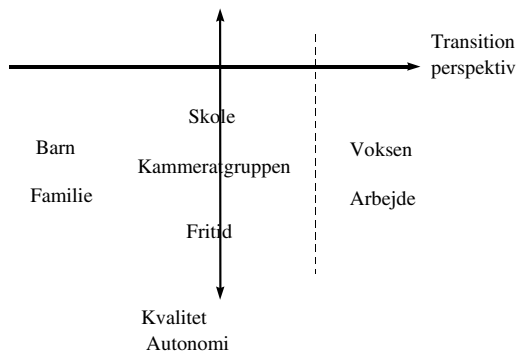
---

22 Se Mørch, S. (1985, 1997, 1998, 2000), Mørch, S. & S. Laursen (1998), Furlong, A. & Cartmel, F. (1997).

biografisk perspektiv (fokuserende på adolescence og identitet i psykologisk litteratur), og en bevægelse mellem individ og samfund, en individualisering (fokuserende på youth og selvforståelse i sociologisk litteratur). Ungdomsliv og -kultur udtrykker således de former for løsninger, som unge udvikler i samspejlet mellem biografiske og samfundsmæssige udfordringer.

I denne sammenhæng bliver ungdomslivets udformning og brug afgørende for de individualiseringsformer og udviklingsmuligheder, som kan etableres i ungdommen²³. Ungdomslivet udformes i vores samfund gennem på den ene side en »transition« udfordring, som handler om den samfundsmæssige overgang mellem ungdomsliv og arbejdsliv, og på den anden side en kvalitets udfordring, som handler om at udvikle kvalificeret individualisering i ungdomslivet selv, dvs. om udvikling af kompetencer og autonomi²⁴ (fig 5).

Figur 5

Ungdomslivet udvikler i dag en stigende indirekthed i forhold til »transitions« perspektivet. Det handler mere om at blive ung end om at blive voksen. Det betyder på den ene side, at ungdomslivets betydning for unges udvikling styrkes. Samtidig betyder det på den anden side, at forbindelsen mellem ungdomsliv og voksenliv i stigende grad formuleres indirekte eller igennem de unges egne kompetencer. Kravene til de enkelte unge og deres kompetencer vokser. I denne proces har skole- og uddannelsesforholdene den væsentligste indflydelse, men fritidsaktiviteter og kammeratskabsgrupper får også en stigende betydning. Ikke mindst kammeraterne, peer gruppen, bliver forhandlingsstedet for ungdomskultur. Det overordnede ungdomsperspektiv peger således på, at unges individualisering i stigende grad refererer sig til ungdomslivets aktiviteter, og at

23 du Bois-Reymond, M. (1998).

24 se Mørch, S. et al (1999)

det er igennem ungdomslivets praksisser, at unge bliver kompetente til at foretage skift til voksenlivet. Ungdomsperspektivet efterlyser derfor en opmærksomhed på de unges brug af de eksisterende ungdomsrum.

Kulturperspektivet

Hvis vi samler op på den forudgående diskussion og dens perspektiver, så kan kultur ses som »strategier« for individualisering og social integration. Det betyder, at både kultur og kulturforståelsen som sådan må ses i en sammenhæng med de øvrige aspekter af individualiseringen.

I stedet for at fokusere på kulturelle og etniske forskelle, må fokus sættes på socialitet og individualisering. Herved kommer både raceperspektiver og kulturperspektiver til at pege på typer af begrænsninger, som præger intermenneskelige forståelser og sociale relationer. Diskrimination finder begrundelser i både biologi og kulturforskelle.

Der må således udvikles et perspektiv, som ændrer kulturperspektivet fra et bredt eller kategorialt forklaringsprincip til at være en individuel kvalitet – og strategi. Det betyder, at i stedet for at fokusere på kulturelle forhold og herigennem gøre kultur til analysernes fokus og forandringernes problem, så må fokus sættes på *etniske unges sociale praksis og de udfordringer, som deres forskellige forudsætninger, f.eks. af kulturel og værdimæssig karakter, stiller for deres udvikling af social praksis, ikke mindst i ungdomslivet.*

Hvis perspektivet kort skal spejles i den overordnede problematik om individualisering, betyder det, at opmærksomheden må sættes på individuelle socialitets- og copingformer. Denne tilgang kan måske overvinde de vanskeligheder, som knytter sig til at forstå individualiseringsproblematikken ud fra kategoriale kulturformer, som det f.eks. sker ved brugen af begrebet multikulturelt samfund, eller i amerikansk sammenhæng, »the melting pot«. Hvis vi ser tilbage på den klassiske litteratur om etniske gruppers sociale integration, er den fyldt med eksempler på de vanskeligheder, som knytter sig til multietnisk samfundstænkning. Også den aktuelle både europæiske og globale udvikling peger på de store problemer, som følger i kølvandet af den »nye etnitisering«. Ikke meget taler for, at multikulturalitet udpeger løsninger.

Det centrale perspektiv for forståelsen af etniske unge er da også at fokusere på *kultur som individuel kvalitet for social praksis*. Som sådan bliver »individualiseret kultur« til en opmærksomhed på, at kulturforhold og kulturforskellighed kan eksistere som en både handlingsmæssig positiv og negativ faktor, som den enkelte kan bruge og reflektere i forhold til den individualisering og de sociale integrationsperspektiver, som den enkelte selv ønsker at udvikle. Kulturperspektiver bliver til meningshorisonter i de unges forhandling af ungdomslivets meningsfuldhed.

Individualiserings- og integrationsperspektivet

Med integrationsperspektivets ændring fra samfundsmæssig tilpasning til deltagelse i ungdomslivet peges der på forhold, som spiller ind i unges og herunder også i etniske unges individualiseringsproces. Ungdomslivet eksisterer som en samling af fragmenterede sociale kontekster for ungdomsudvikling²⁵. Unges sociale integration er således en proces, som foregår igennem en brug af ungdomskontekster og igennem forhandling af ungdomslivsudfordringer blandt unge. I denne proces spiller flere forhold ind. Ikke mindst den bredere velfærds- og forbruger udvikling, som er betydende for udviklingen af generelt »høje forventninger« til samfundsmæssige betingelser og individuelle muligheder. Forenklet fremstillet ser vi i dag en stigende vægt på at »sætte individet i centrum« for sin egen udvikling og herigennem at ansvarliggøre den unge for sine måder at fungere på. Denne udvikling, som på den ene side etablerer kompetente, krævende og selvsikre unge, etablerer imidlertid på samme tid også en differentiering eller en individuel marginalisering, en etablering af »taberunge«, som ikke optræder som et resultat af social ulighed, men som individuel fallit. Interessant ser det dog ud til at være, at også marginaliserede unge optræder som 'krævende og selvsikre'. Den moderne individualisering gør alle unge til centrum i deres liv.

Hele denne integrations- og individualiseringsproces er især lokaliseret i skole-uddannelsessystemet. Skolens »trajectories« er blevet mere og mere betydende for de unges sociale integration. Ikke blot fordi uddannelsessamfundet kræver formelle uddannelser, men også fordi de unges uformelle uddannelse og kompetenceudvikling er tæt forbundet til den deltagelse, som de udvikler i uddannelsessystemerne²⁶. Uddannelserne efterlyser således »individuel styrke« eller social og symbolsk kapital hos unge, en 'identitets-kapital' for at de kan opnå succes i ungdomslivet²⁷. Ikke mindst for etniske unge er deres individualisering og sociale integration tæt knyttet til deres succes i uddannelsessystemet i og med, at ikke-succes etablerer individuel fiasko. Men samtidig fungerer deres kulturelle forudsætninger ofte ikke som en individuel styrke for at tackle uddannelsessamfundets udfordringer. De etniske unge lades tilbage og dette giver baggrund for udviklingen af copingstrategier, som modstiller dem det moderne samfunds individualiseringsformer. Analysen af etniske unges udvikling må derfor gå igennem undersøgelser af de unges brug af mange moderne ungdomsarenaer, og her især igennem undersøgelser af deres brug af både det »traditionelle« uddannelsessystem, men også af nyere uddannelsesinitiativer, som de udformes inden for perspektiverne »uddannelse til alle« og »den frie ungdomsuddannelse« .

---

25 Mørch, S. & S. Lauersen (1998).

26 Walter, A. & B. (1998-99).

27 Bourdieu P. (1977), Bourdieu, P. & Passeron, (1984).

Den samlede ramme

I denne artikel ligger vægten på at samle de tre perspektiver: Ungdom, kultur og integration, og på at tegne nogle udfordringer for kommende undersøgelser af indvandrere. Målet må blive at perspektivere, hvordan og hvor omfattende de etniske unges integration i ungdomslivets kontekster foregår, og hvilke konsekvenser dette har for deres udvikling af sociale kompetencer, arbejdsorientering og social identitet. Social identitet skal forstås som overordnet kompetence til at konfrontere foranderlige og endog modsætningsfulde livssituationer, men også som forudsætning for at indgå i samfundsmæssige integrative processer. I denne sammenhæng bringes især de unges kulturelle selvforståelse og deres udviklede former for social praksis, eller coping, i fokus.

Især samler interessen sig om, hvorledes de unge oplever deres kulturelle bindinger, og hvorledes de meningsgør deres kulturelle forudsætninger som deres individuelle handlingsstrategier. Ikke mindst er det vigtigt at få viden om, hvorledes de unge selv anskuer deres kulturelle forudsætninger som væsentlige for deres integrationsproces ind i arbejdslivet, og hvilke perspektiver de unge selv finder centrale for en vellykket social integration, som samler et samfundsmæssigt succesperspektiv og et individuelt tilfredshedsønske.

En overordnet hypotese kunne være, at jo mere omfattende de etniske unge deltager i, og finder muligheder for at 'meningsgøre' deres sociale liv i et ungdomsliv, jo mere antager deres kulturelle forudsætninger karakter af integrative handlestrategier. Især er spørgsmålet om, hvorvidt de unge kan etablere en meningsfuld samfunds-, ungdoms- og selvforståelse afgørende for deres udvikling af personlige handleformer eller copingsstrategier. At flytte de unge fra at være truede og truende er tæt knyttet til mulighederne for at integrere dem i det moderne ungdomsliv.

Grundperspektivet for et forskningsprojekt

Det er nu muligt at vende tilbage til det problem, som blev skitseret i starten af denne artikel, den manglende udforskning af de »fremmede unges« sociale integrationsproces. I stedet for at foretage endnu en række interviews af »virkeligheden« kunne man forestille sig en undersøgelse af udvalgte grupper af etniske unge og deres sociale integrationsproces, som søger at bruge de her skitserede perspektiver på individualisering og modernitet.

Et sådant forskningsprojektet skulle derfor operere med et kulturelt forandringsperspektiv og ikke søge en afdækning af mere eller mindre »statistiske« kulturelle forudsætninger og forskelligheder. Det drejer sig om at se, hvorledes de unges kulturelle perspektiver forandres med deres socia-

le individualiseringsformer. At se på de unges svar på den dobbelte udfordring: at blive ung og at indgå i det moderne – og vestlige – samfundssystem.

REFERENCER

- ALEXANDER, J.C. (1987): *Twenty Lectures. Sociological Theory Since World War II*. Columbia University Press. N.Y.
- ANDERSEN, H. & S. MØRCH (2000): Socialpsykologiens verdener. *Psyke & Logos* nr 1. København
- ASPLUND, J. (1975): Integrationskategorien. I: *Udkast* nr. 1. København.
- BANTON, M. (1967): *Race Relations*. London.
- BECK, U. (1997): *Risikosamfundet – på vej mod en ny modernitet*. Reitzel, København.
- BOHANNAN, P. (1963): *Social Anthropology*. Holt & Rinehart. N.Y.
- BOUCHET, D. (1999): »Det knuste spejl«. Afveje. Svendborg.
- BOURDIEU & PASSERON (1977): *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage, London.
- BOURDIEU, P. (1984): *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Routledge, London
- COX, O. (1948): *Cast, Class and Race. A Study in Social Dynamics*. N.Y.
- DEUTSCH, M. & M.E. COLLINS (1966): The Effect of Public Policy in Housing Projects upon Interracial Attitudes. I: Maccoby et al: *Readings in Social Psychology*. Methuen & Co London. (opr. 1951).
- DU BOIS-REYMOND, M. (1998): I Don't Want to Commit Myself Yet.: Young Peoples Life Concepts. *Journal of Youth studies*. Vol. 1.
- FRAZIER, E.F. (1939): *The Negro Family in The United States*. Chicago.
- FURLONG, A. & F. CARTMEL (1997): *Young people and Social Change*. Open University Press. Buckingham.
- GIDDENS, A. (1994): *Modernitet og selvidentitet*. Reitzel. København.
- GIDDENS, A. (1987): *The Construction of Society*. Policy Press. London
- »Integration. Betænkning afgivet af det af Indenrigsministeren nedsatte Integrationsudvalg«, Betænkning nr. 1337. København 1997.
- KROEBER, A.L. & C. KLOCKHOHN, (1954): *Culture , a critical Review of Concepts and Definitions*. Vintage. N.Y.
- KVALE, S. (1987): Validity and the Qualitative Research Interview. i *Methods*. vol 1.
- LATOUR, B. (1993): *We have never been Modern*. Harvester, Brighton.
- LAW, J. (1994): *Organizing Modernity*. Blackwell, Oxford.
- MOYNIHAN, D.P. (1965): *The Negro Family. The Case for National Action*. Washington.
- MYRDAL, G. (1942): *An American Dilemma*. London.
- MØRCH, S. (1985): *At forske i Ungdom*. Rubikon. København
- MØRCH, S (1988): »Fremmede og fordomme. Noter om indvandrerproblematikken«. i: *Udkast* 1. København.
- MØRCH, S et al. (1999): *Misleading trajectories. A first Danish report*. Institut for Psykologi
- MØRCH, S. & S. LAURSEN (1998): *At lære at være ung*. Ungdomsringen. København.
- MØRCH, S. (1987): »Teori eller empiri. Empiriproblemet i empirisk forskning«. i: *Udkast* 1.
- MØRCH, S. (1994): Handlingsteorien. *Udkast* nr 1, København.

- MØRCH, S. (2000): *Youth and Education. On the relation between transition and autonomy*. Nyris konferencen. Helsinki. 2000
- MØRCH, S. (1998): Information Society and normative Action. I: *Youth in the Information Society*. Youth Directorate. Council of Europe Publishing. Strasbourg (25 s.)
- MØRCH, S. (1997): Youth and Activity Theory. In Bynner, J, Chisholm, L & Furlong, A: *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*. Ashgate Aldershot. England.
- REX, J. (1970): *Race Relations in Sociological Theory*. London.
- SCHIERUP, C.U. (1993): »Integration« som pakkøløsning. Velfærdsideologisk assimilationspolitik, etnicsme og diskriminering. i Skutnabb-Kangas, T, et al: *Uddannelse af Minoriteter*. Danmarks Lærerhøjskole
- SINGLA, R. (2000): *Youth relationships and ethnicity*. Institut for Psykologi, København. Ph.d.afhandling.
- STOUFFER, S.A. et al. (1966): *The American Soldier*. Vol IV: Measurement and Prediction. Willson et son. N.Y. (opr. 1949).
- VALENTINE, C.A. (1968): *Culture and Powerty: Critique and Counter Proposals*. Chicago.
- WALTER, A. & B. STAUBER (eds.) (1998-99): *Lifelong Learning in Europe vol 1 & 2*. Neulingen Verlag. Tübingen.
- WILSON, W.J. (1980): *The Declining Significance of Race*. Chicago.
- WILSON, W.J. (1987): *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass an Public Policy*. Chicago.
- ÅRHUS KOMMUNE (2000): Handleplan for fremtidige initiativer. Undersøgelse af somaliske børn og unges livssituation. Socialafdelingen.